

УДК 342.814:172.3

М.М. ПАЛІНЧАК

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ СВОБОДИ РЕЛІГІЇ

Палінчак Микола Михайлович – кандидат історичних наук, директор Інституту економіки та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Проаналізовано поняття «свобода совісті», «свобода релігії», їх значення та особливості методологічного використання в контексті державно-релігійної політики в Україні

Ключові слова: свобода совісті, свобода релігії, релігія.

Проанализировано понятия «свобода совести», «свобода религии», их значение и особенности методологического использования в контексте государственно-религиозной политики в Украине.

Ключевые слова: свобода совести, свобода религии, религия.

The terms «freedom of consciousness», «freedom of religion» are analyzed, their importance and specialties of the methodological usage in the context of state-religious policy in Ukraine.

Key words: freedom of consciousness, freedom of religion, religion.

© М.М. Палінчак, 2013

Постановка проблеми. Проблеми державно-церковних відносин в сучасній Україні були і залишаються в центрі підвищеної уваги як науковців, так і органів державної влади, громадських і релігійних організацій. Вони мають високий рівень суспільної актуалізації. Їх осмислення в практичному, а також і в теоретичному сенсі є, на нашу думку, важливим і необхідним. Це детермінується тими трансформаційними процесами, що відбулися і/або відбуваються в Україні, кількісними та якісними змінами в релігійному середовищі, зростанням ролі релігійного фактора, а в цьому зв'язку – і потребою серйозних корекцій системи державно-конфесійних відносин, правових засад забезпечення свободи релігії, свободи діяльності релігійних організацій.

З прикрістю доводиться констатувати, що в Україні на 20-му році незалежності немає чіткого розуміння стосовно того, якими мають бути головні принципи відносин між державою і церквою, яку саме модель державно-конфесійних відносин слід обрати. Більш ніж двадцятирічне функціонування незалежної України створило відмінну від радянської моделі систему функціонування релігійної сфери, взаємовідносини між церквами, церквою та суспільством, церквою та особистістю. Системоутворюючим чинником такого функціонування стали свобода совісті, яка закріпила можливість вільно обирати релігію та вільно висловлювати своє ставлення до неї.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значимо, що проблемі «свободи совісті» присвячена велика кількість наукових праць українських політологів, філософів, релігієзнавців: Бабія М. [1], Дюрем К. [2], Колодного А. [6] та ін. Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці співробітників Центру проблем церкви та етноконфесійних відносин (Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) – М. Рибачу-

ка, О.Уткіна, М. Кирюшко та ін.; вчених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – В. Лубського, Т. Горбаченко, О. Предко, Є. Харьковщеника та ін.; співробітників Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди – А. Колодного, Л.Филипович, П. Яроцького, М. Бабія, О. Сагана, С. Здіорука та ін.

Метою дослідження є визначення поняття «свобода совісті» в контексті моделей взаємовідносин між церквою та державою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо наголосити на тому, що предметом правового регулювання може бути лише зовнішній аспект свободи совісті, тобто практична діяльність особи, зовнішній вплив її світоглядних орієнтирів у своїй діяльності і вчинках. Як справедливо підкреслюють П. Рабинович і М. Хавронюк, «за допомогою законодавства або інших юридичних засобів неможливо дозволити чи заборонити думку, як таку, врегулювати процес виникнення, зміни або ж зникнення думок в індивідуальній свідомості...» [9, с. 31]. Таким чином, думка, розумова діяльність, внутрішній світ людини, в тому числі складний процес світоглядного самовизначення особистості, знаходиться за межами правового регулювання.

Традиційно у науковій літературі природа свободи совісті як правової категорії визначається через ставлення особи до релігії. До прикладу, сучасний російський юрист В. Ебзеев, наслідуючи загальновідоме визначення В. Лєніна, тлумачив свободу совісті як незалежність людини у своєму духовному самовизначенні, включно із ставленням до релігії і церкви, і дії у відповідності зі своїми переконаннями – релігійними чи атеїстичними [4, с. 2].

Такий підхід є очевидним спрощенням багатаспектного феномена свободи совісті, який охоплює різноманітні сфери світоглядного, культурного самовизначення і самореалізації особистості. З

поля зору деяких дослідників ніби випадає той очевидний факт, що в силу своєї природи саме релігія найбільш повно забезпечує ціле- і смислопокладання. Її особливість полягає, зокрема, в означенні головної проблеми людського життя, у формуванні уявлень про абсолютні цінності, ідеали та шляхи їх досягнення. Тому цілісні світоглядні системи виникали у лоні релігій, особливо світових. За словами О. Уткіна, всі моральні, світоглядні питання протягом людської історії розв'язувалися за допомогою релігії [5, с. 133]. Поза сумнівом, релігія стала могутнім чинником мотивації людської поведінки значною мірою через свою світоглядну функцію, тобто формуючи у людини і суспільства ставлення до дійсності на основі релігійних цінностей і норм. Як правильно відзначає Л. Ходькова, релігія спирається на традицію, досвід сотень поколінь надає її нормам сакрального характеру і тим самим перетворює їх на суворий стандарт поведінки, обов'язковий стереотип [11, с. 22]. Відтак зміст свободи совісті не можна пов'язувати з релігією як джерелом уявлень про абсолютні смисли (сенс життя і смерті, значення матерії і Всесвіту тощо), що так чи інакше обумовлюють життєдіяльність суспільства в цілому.

Більше того, процес становлення і розвитку уявлень про свободу совісті свідчить, що саме у ставленні до релігії полягає специфіка цього складного феномена, як ми його розуміємо сьогодні таке розуміння свободи совісті називають, як правило, вузьким [10, с. 17].

Широке розуміння свободи совісті віддзеркалене передусім в основних міжнародно-правових актах у галузі прав людини, що регулюють відносини у світоглядній сфері, а саме: Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основних свобод (Європейська конвенція з прав людини) [7, с. 27-46].

Для нас важливими є статті 18 та 19 Загальної декларації, паралелі з якими містяться практично у всіх міжнародних документах. Насамперед тут наголошено на праві свободи думки, свободи совісті. А це означає, що Декларація урівнює в правах людей різних світоглядних орієнтацій, релігійних і нерелігійних, засвідчує право людини обрати не тільки релігію, а й атеїзм. Свободу релігії Декларація чітко розбудовує до свободи віросповідань, що передбачає «свободу перетворення якоїсь релігії і її організації в державну». Декларація гарантує сповідання кожним своїх вірувань як одноосібно, так і разом з іншими, публічно або приватно в ученні, богослужінні та здійсненні релігійних та ритуальних обрядів. Ця стаття є гарантом права на вільне об'єднання одновірців у свої релігійні організації, створення ними своїх церков, а відтак обов'язку офіційного визнання їх державою.

Декларація не лише гарантує право на свободу переконання, пошук, одержання, безперешкодне отримання їх, а й право на вільне вираження своїх переконань та ідей, поширення інформації про них. І що особливо важливо: будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Із змісту Декларації випливає, що право на релігійну свободу не створюється і не надається

державою. Люди і релігійні групи мають це право просто внаслідок своєї людської природи і належності до роду людського [2, с. 89].

Документ чітко визначає ті мотиви, які можна застосувати при обмеженні релігійної діяльності. Ними є відсутність в умовах демократичного суспільства належного визнання й поваги прав і свобод інших, недотримання справедливих вимог моралі, нехтування нормами громадського порядку і прагненнями людей до загального добробуту [6, с. 10].

Аналіз змісту ст.18 свідчить також про відсутність чітких критеріїв для розмежування понять «свобода думки», «свобода совісті», «свобода релігії». Тому, вочевидь, свободу думки, совісті і релігії слід розглядати як одну свободу, одне право, яке означає можливість кожної людини сповідувати і змінювати релігію або переконання, а отже, за змістом воно найбільш адекватне правовому поняттю «свобода совісті».

«Свобода совісті» й «свобода релігії» – це тісно взаємопов'язані поняття, але не тотожні. Якщо перше охоплює змістом широку сферу духовного, світоглядного буття людини, в якій вона вільно самовизначається і самореалізується, то друге – стосується проблеми самовизначення і самореалізації в системі релігійних координат, а також свободи діяльності релігійних спільнот («свобода церкви»). Свобода релігії в її особистісному вимірі характеризується через поняття «свобода віросповідання», яка може розглядатися і як «свобода релігійної совісті».

Свобода релігії, будучи однією з важливих структурних складових свободи совісті, «стосується того, що є благом людського духу..., всього того, що має відношення до вільного функціонування релігії в суспільстві» [3, с. 439].

Визначимо, що вільне, без силування самовизначення в одній із важливих сфер духовного життя – у царині релігії – ми характеризуємо через поняття «свобода віросповідного вибору» або ширше – «свобода віросповідання». В процесі такого самовизначення в умовах поліконфесійності індивід добровільно (без примусу) вибирає серед релігійного розмаїття конкретне віросповідання (православ'я, католицизм, протестантизм, іудаїзм, іслам, буддизм, якийсь нетрадиційний напрям та ін.) тобто конкретну віросповідну парадигму, цінності, а не релігію взагалі.

Свобода віросповідання структурно включає:

а) свободу вільного вибору людиною конкретно віросповідання;

б) свободу мати, приймати та змінювати своє віросповідання;

в) свободу мислити, вірити, безперешкодно дотримуватися своїх віросповідних переконань, пропагувати їх;

г) свободу релігійного самовираження, що передбачає сповідання своєї віри, індивідуальне чи колективне здійснення прилюдних, приватних богослужінь, релігійних обрядів, приписів, ритуалів свого віросповідання, будувати своє життя в рамках цінностей останнього;

д) свободу одержувати і використовувати релі-

гійну інформацію, набувати релігійних знань через систему релігійної освіти, забезпечувати відповідне навчання своїх дітей;

е) свободу проголошувати суть своєї віри суспільству та органам влади;

е) свободу створювати релігійні організації, шукати членства в них, а також залишати такі спільноти [1, с. 10].

Відповідні статті міжнародних правових документів, законодавчих актів, Конституції України, що стосуються свободи релігії, беззастережно поширюють її і на релігійні спільноти, вказуючи на свободу для індивідів «сповідувати свою релігію і переконання як одноосібно, так і спільно з іншими у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і вчень». Принцип «спільно з іншими» вказує на можливість для віруючої людини добровільно об'єднуватися зі своїми одновірцями в релігійні спільноти, «братства віри, поклоніння і служіння Богові», з метою колективного сповідання релігії, «здійснення богослужіння, яке личить, на їхню думку, Богові і яке сприяє спасінню їхніх душ» [8, с. 93], а також для вільного здійснення культових дій, церемоніальних актів, ритуалів, обрядів, поширення основ свого віровчення, місіонерської та іншої релігійної діяльності.

Іншими словами, релігійна спільнота (релігійне об'єднання, громада, церква, деномінація, релігійна група тощо) є вільним утворенням громадян одновірців, метою якого є задоволення їхніх релігійних потреб.

У суспільствознавстві свобода діяльності релігійних організацій характеризується здебільшого через поняття «свободи церкви». Воно характеризує ступінь автономності, незалежності релігійних організацій в богослужбовій, культурній діяльності, формуванні їх внутрішнього устрою, структури управління, їх правовий статус, можливості вільної реалізації своєї місії і тих завдань, заради яких вони і створювалися. Отже, це поняття відображає соціально-правові, політичні, економічні можливості автономного функціонування в державі церкви, релігійних об'єднань, громад та інших релігійних організацій.

Поняття «свобода церкви» є одним з важливих компонентів структури свободи релігії, тісно пов'язане зі свободою совісті, але не входить до її структури. У даному контексті права і свободи релігійних організацій слід розглядати як дериват від права кожного віруючого індивіда на свободу віросповідання.

Поняття «свобода церкви» включає структурно як свободу створення, управління, функціонування релігійних організацій, свободу богослужбової

практики, так і свободу господарської, фінансової, благодійної діяльності. До структури свободи також входять:

- свобода релігійних організацій засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь і зборів;

- свобода виховувати, навчати, призначати і замінити свій персонал згідно з своїми приписами і стандартами;

- свобода запрошувати і одержувати добровільні фінансові та інші пожертвування;

- свобода вступати в консультації з іншими релігійними культурами, установами та організаціями, в тому числі й зарубіжними, з метою співпраці і досягнення кращого розуміння потреб та прав і свобод;

- свобода створювати і утримувати відповідні благодійні або гуманітарні установи;

- свобода виробляти, набувати та використовувати у відповідному обсязі необхідні предмети й матеріали, пов'язані з релігійними обрядами, ритуалами, традиціями;

- свобода створювати релігійні навчальні заклади, недільні школи, вести викладання з питань релігії; свобода організованої місіонерської діяльності, поширення релігійної віри, основ того чи іншого віросповідання [1, с. 11].

Наведені вище судження, що стосуються доробку соціології релігії, мають вибірковий характер. Їх метою є проілюструвати тезу, що релігія органічно вплетена в соціальну структуру як один із найважливіших компонентів соціуму, постійно знаходиться в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами суспільної архітекτονіки. Саме тому важливою проблемою є питання свободи буття релігії в суспільстві.

Висновки. Таким чином, поняття «свобода совісті» й «свобода релігії» тісно взаємопов'язані, але не тотожні. Якщо перше охоплює широку сферу духовного, світоглядного буття людини, то друге стосується проблеми самовизначення і самореалізації в системі релігійних координат, а також свободи діяльності релігійних спільнот. Відтак важливо розрізнити вказані поняття, що матиме не лише теоретичне, але й історико-політичне та практичне значення. Однією з найважливіших функцій означеного поняття є те, що його застосування допомагає суттєво підвищити теоретичний рівень аналізу державної релігійно-церковної політики, відшукати адекватні принципи, ціннісні орієнтири державного регулювання релігійної сфери, встановити міру обґрунтованості політико-правових рішень, передбачити його прямі та опосередковані соціально-політичні наслідки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабій М. Свобода релігії: проблемні питання теоретичного осмислення, практичної реалізації та захисту / М. Бабій // Релігійна свобода: науковий щорічник. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Збірник наукових статей з теми «Свобода релігії і демократія — старі і нові виклики» / за заг. ред. А. Колодного. — К.: УАР, 2010. — № 15. — С. 5-12.
2. Дюрем К. Законодавство о религиозных объединениях как фактор обеспечения свободы религии и убеждений / К. Дюрем // Релігійна свобода: науковий щорічник. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Збірник наукових статей з теми «Свобода релігії і демократія — старі і нові виклики» / за заг. ред. А. Колодного. — К.: УАР. — № 16. — К., 2011. — С. 85-105.
3. Декларация о религиозной свободе // Второй Ватиканский собор. Конституции. Декреты. Декларации. — Брюссель:

- «Жизнь с Богом», 1992. – 577 с.
4. Эбзеев Б.С. Диалектика индивидуального и коллективного в организации социума и ее отражение в Конституции / Б.С.Эбзеев // Государство и право. – 2004. – № 2. – С. 5-12.
 5. Уткін О.І. Держава і право. Правове регулювання / О.І. Уткін // Віче. – 1996. – № 12. – С. 132-141.
 6. Колодний А. Свобода совісті в міжнародних правових гарантіях / А. Колодний // Релігійна панорама. Інформаційно-аналітичний журнал. – К., 2006. – С. 4-12.
 7. Конвенція про захист прав і свобод людини // Збірка договорів Ради Європи. Українська версія. – К. : Парламент. вид-во, 2000. – С. 27-46.
 8. Локк Дж. Послание о веротерпимости / Джон Локк // Соч. в 3 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 91-134.
 9. Рабинович П.М. Права людини і громадянина / П.М. Рабинович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
 10. Федючек І. Правові та філософські аспекти свободи совісті / І. Федючек // Релігійна свобода: науковий щорічник. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Збірник наукових статей з теми «Свобода релігії і демократія – старі і нові виклики» / за заг. ред. А. Колодного. – К. : УАР, 2006. – С. 15-19.
 11. Ходькова Л.П. Релігієзнавство: навч. посібник / Л.П. Ходькова. – Л. : Афіша, 2000. – 312 с.